

А.Л. СОТНИК

ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ ЯК НОВОГО НАПРЯМУ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглядаються ідейно-теоретичні основи правової політології, її наукознавчий потенціал в осмисленні проблем політико-правової дійсності.

Ключові слова: політологія, право, політика, правова політика, держава.

Рассматриваются идейно-теоретические основы правовой политологии, ее научный потенциал в осмыслении проблем политико-правовой действительности.

Ключевые слова: политология, право, политика, правовая политика, государство.

The article is dedicated to the study of the theoretical sources of legal political science, its scientific potential in the comprehension of political — legal reality.

Key words: political science, law, politics, legal political science, state.

Становлення України як демократичної, правової держави обумовлює потребу в створенні якісної правової основи функціонування політичних інститутів. Особливістю нинішньої ситуації в багатьох перехідних суспільствах, зокрема й в Україні, є зростання ролі політичних методів регулювання суспільних відносин. Це призводить до загострення проблеми співвідношення політики та права, що має наслідком політизацію правових норм.

Фактично кожне юридичне рішення має політичну природу, оскільки за своєю сутністю є нормативною формою узгодження певних ідеологічних, соціально-групових, корпоративних чи партійних інтересів. Проте використання державою законодавчої влади в інтересах політичної кон'юнктури, де вибір на користь тих чи інших соціальних цінностей має скоріше декларативний характер, призводить до дискредитації як існуючої системи права, так і державних інституцій. Таким чином, проблема характеру взаємозв'язків політики і права виходить за межі теми виключно конституційних засад суспільного і державного життя, а також за межі філософії права чи теорії держави і права, і є перспективним напрямом для подальших теоретичних та практичних розробок.

У цих умовах перед вітчизняною наукою постає завдання пошуку нових підходів, здатних пояснити сутність і спрогнозувати наслідки реальних політичних явищ та процесів. Особлива роль у цьому належить правовій політології, яка, враховуючи вплив суспільно-політичних процесів на функціонування та еволюцію правової системи, формує новий комплексний підхід до оцінки політико-правового простору.

Зростання інтересу науковців до питання співвідношення політики і права обумовлено багатогранністю їх сутності та тісним діалектичним зв'язком. На сучасному етапі дослідженням питань співвідношення політики і права займаються такі провідні вітчизняні та російські вчені, як С. Алексєєв, М. Антанович, В. Бабкін, А. Вигорбіна, Ю. Власов, С. Егорова, О. Зайчук, І. Льїн, А. Карась, О. Костенко, М. Костицький, М. Козюбра, О. Львов, Г. Матвеева, Г. Мальцев, М. Матузов, О. Малько, С. Максимов, О. Минькович — Слободяник, В. Нерсесянц, Н. Оніщенко, В. Смирнов, О. Скрипнюк, М. Цимбалюк та інші. Активно займається розробкою предметного поля правової політології Відділ правових проблем політології Інституту держави і права ім. М. В. Корєцького НАН України, теоретичне осмислення даного питання висвітлено у працях І. Кресіної, А. Коваленка, С. Навального, Є. Перегуди, О. Чинчикова, Л. Яровенка. Глобалізація як нова парадигма політичного розвитку, правові проблеми врегулювання постглобалізаційних конфліктних ситуацій, правова політика як запобіжний чинник антиглобалізму, трансформація полі-

тичних систем традиційних суспільств - усі ці актуальні проблеми правової політології стали предметом наукових досліджень співробітників, докторантів і аспірантів Відділу. Та, незважаючи на значний обсяг матеріалів з окреслених напрямів, триває процес виокремлення предмета досліджень правової політології.

Власне становлення політології як самостійної суспільної науки тісно пов'язано із розвитком права. Політологія історично і методологічно сформувалась у межах правової науки і практики. Тому, незважаючи на подальше конституювання політичної науки та виокремлення її предмета та об'єкта, вона не може і не повинна позбавлятися своєї правової складової.

Відомі російські вчені М. Матузов та О. Малько зазначають, що предмет політології тісно пов'язаний з предметом юридичної науки, особливо щодо таких питань, як держава, влада, право, закони, демократія, свобода, відповідальність, права людини, вибори, політичний режим. Усі правові режими — продукт державної діяльності, а держава і вся її діяльність — епіцентр політики. Тому не може бути таких правових явищ, понять, категорій, які б існували у «чистому вигляді»¹.

Правова політологія являє собою новий напрям наукових досліджень, який базується на вивченні особливостей взаємодії політичної і правової сфери життя суспільства. Якщо політологія займається виявленням і вивченням загальних закономірностей виникнення, розвитку і функціонування політичної сфери життя суспільства, то правова політологія розглядає право як основний системоутворюючий елемент політичної системи. Правова політологія здійснює оцінку політичної ефективності права, виявляє ті суспільно-політичні відносини, які потребують нормалізації за допомогою юридичних норм.

Сьогодні деякі вітчизняні науковці (С. Рябов, А. Шоркін) звертають увагу на те, що недоліком навчальних курсів політології є їх відірваність від реалій суспільно-політичного розвитку нашої держави. Тобто описання наявних політичних процесів замінено викладенням конституційних норм владних відносин, де увага акцентується не на тому, що є насправді, а на тому, як має бути².

Правова політологія прагне подолати цю відірваність, визначаючи характер і ступінь впливу правового фактора на формування і розвиток політичних відносин, досліджуючи механізм взаємодії правових і неправових чинників, які впливають на регламентовані правом суспільні відносини. Таким чином, правова політологія розширює межі емпіричних досліджень політології, включаючи дослідження політичної ролі права в предмет політологічного аналізу.

Варто зазначити, що правова політологія базується на правовій концепції політики, ідейні витоки якої слід шукати у політико-правовій думці кінця XVIII — першої половини XIX століття. Погляди представників школи природного права (Г. Гроцій, Т. Гоббс, І. Кант, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін.) вплинули на формування правового підходу до політики, який визначає, що саме у праві встановлюється та задається структура політичної системи, а також містяться інститути, які покликані запобігти виникненню можливих колізій у політичному процесі. В свою чергу легітимність державної політики залежить від здатності створити такі закони, які відповідатимуть природі людини, об'єктивним потребам суспільного розвитку.

У трактаті Ж.-Ж. Руссо «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» вперше мовиться про політичне право, сутність якого розкривається через теорію суспільного договору³. У подальшому ідеї представників школи природного права знайшли своє закріплення в американській Декларації незалежності (1776 р.), французькій Декларації прав і свобод громадянина (1789 р.) та інших державних актах.

Український науковець Н. Оніщенко зазначає, що значна частина сучасних концепцій виходить із розуміння держави як публічно-правового союзу народу, а права як основи цього союзу. Таке уявлення спрямоване на встановлення органічного зв'язку держави і

правової системи з демократичними принципами, формами і методами суспільного та державного життя, за якими гарантуються права і свободи людини і громадянина⁴.

Треба відзначити, що сьогодні про концепцію правової політики говорять переважно у вітчизняній юридичній науці (С. Алексєєв, М. Матузов, О. Малько, О. Минькович — Слободяник, М. Панов, О. Рібаков, В. Селіванов та ін.), яка розглядається вченими як важливий компонент процесів формування і функціонування ефективної правової системи суспільства. Наприклад, О. Минькович — Слободяник визначає правову політику як форму і різновид державної політики у правовій сфері, яка ґрунтується на принципах Конституції і загальнозовизнаних нормах міжнародного права⁵.

Правова політологія виявляє нові можливості для осмислення політики і права, базуючись на природно-правовому та ціннісно-нормативному підході. Вона вибудовує новий алгоритм розуміння політики як діяльності заснованої на принципах права, які є її універсальними вимірами.

Законність, гласність, рівність усіх перед законом і судом, гуманізм, справедливість та інші визначені юридичною наукою принципи сучасного права одночасно є і принципами сучасної політики, які визначають її якісну своєрідність та гуманістичну спрямованість.

Власне історична еволюція права веде до зростання і зміцнення закладених в нього глибинних природно-правових гуманітарних начал. Відомий російський вчений С. Алексєєв стверджує, що на перших етапах право виступає як продукт державної діяльності, але поступово набуває самостійного статусу, крокуючи від права сильного до гуманістичного права сучасного громадянського суспільства⁶.

Таким чином, політика і право розглядаються у правовій політології як етичні у своїй сутності категорії. Правова політологія повертається до гуманістичного сприйняття політики (Платон, Арістотель) як діяльності, заснованої на принципах права, основною метою якої є вираження інтересів різних соціальних груп, втілення правил співжиття, принципів справедливості й підтримки суспільного порядку задля досягнення загального блага. При цьому право розглядається як носій справедливості та гуманності, як важлива складова демократичного розвитку суспільства. Не випадково сьогодні актуальною є проблема розроблення і ухвалення не просто юридичних законів держави, а правових законів, які б відображали природні права та нагальні потреби суспільного розвитку.

Варто зазначити, що значний вплив на формування предметного поля правової політології мав розвиток у першій половині ХХ століття в США філософії юридичного прагматизму — теорії соціологічної юриспруденції та правового реалізму. Тенденція до комплексності політико-правових досліджень простежується у працях таких вчених, як Т. Арнольд, А. Бенглі, Е. Корвін, Г. Лассуел, К. Левелін, Ч. Меріам, Р. Паунд, Т. Паулел, Г. Притчет, О. Холмс, Дж. Френк та інші.

На відміну від правового позитивізму (І. Бентам, Р. Ієринг, Г. Кельзен, П. Лабанд, Дж. Остін та ін.), який зводив завдання юридичної науки до формально логічного вивчення діючого права, теорії соціологічної юриспруденції та правового реалізму орієнтувалися на вивчення «живого права», тобто системи правовідносин, поведінки людей в сфері права.

Значний вклад у дослідження політичної складової права внесли ідеї Р. Паундта, Д. Пелтасона та Г. Шуберта, які вивчали особливості взаємодії соціальних груп у правовому процесі. Для Г. Шуберта політичний підхід до права передбачав дослідження впливу людини, тих ролей, які вона виконує у суспільстві, на процес реалізації державної політики. Тому, на думку Г. Шуберта, політичний аналіз права обумовлює широке міждисциплінарне дослідження, що включає здобутки сучасної антропології, психології, соціальної психології, сучасної біології та інших наук⁷.

Погляди Р. Паунда, які стали ключовими положеннями реалістичної соціологічної юриспруденції, базувались на переконанні, що потрібно вивчати реальні умови, в яких здійснюється правосуддя. Право повинно бути реальним засобом соціального контролю і

змін, здатним забезпечити реалізацію бажаних суспільних цілей. Тому, на його думку, рішення судів повинні базуватися на емпіричному і прагматичному аналізі наслідків судових рішень, а не на логічній дедукції із «незмінно істинних» правових принципів⁸.

Отже, теорії соціологічної юриспруденції та правового реалізму істотно вплинули на розширення правової проблематики як об'єкта політологічного аналізу, сприяли розвитку політико-правових досліджень. У результаті бурхливого розвитку міждисциплінарних досліджень у кінці 1969 року групою правників та соціологів була сформована «Асоціація права і суспільства», до якої пізніше приєдналася і група політологів.

Крім того, у цей період в США виникає новий міждисциплінарний напрям досліджень у політичній науці і науці публічного права — політична юриспруденція. Проте дослідження у сфері політичної юриспруденції мали вузьку спрямованість, концентруючи увагу на процесі прийняття і ухвалення рішень Верховним Судом США. В цей же час вперше з'являється концепція суду як частини політичного процесу, яка у подальшому мала значний вплив на дослідження політичної ролі суду у політичній і правовій науці.

На пострадянському просторі значний вклад у правову інтерпретацію політики та дослідження політичного змісту права привнесли праці відомих російських вчених (С. Алексєєва, Б. Кістяківського, М. Ковалєвського, М. Матузова, О. Малько, С. Муромцева, В. Нерсесянца, П. Новгородцева, Л. Петражицького, Б. Чичеріна та ін.).

Основоположником політичного права, на думку Л. Яровенко, можна вважати Б. Чичеріна, який вважав, що політичне право полягає в участі громадян у діях влади. Сюди він відносив дві категорії прав: участь у рішеннях особисто або через представників та доступ до посад⁹.

Дослідженням політичних засад правової практики займалися вчені-юристи Інституту держави і права (Ф. Бурлацький, В. Гулієв, В. Казимирчук, В. Кудрявцев, Е. Лукашева, В. Нерсесянц, Ю. Тихомиров, В. Чиркін та ін.), які розвивали власне бачення специфіки предмета і методу юридичної науки і співвідношенні з предметним полем інших гуманітарних дисциплін.

Отже, ускладнення суспільно-політичного життя обумовлює потребу у створенні ефективної правової основи регулювання суспільно-політичних відносин. Український науковець І. Кресіна вважає, що для подальшого розвитку політико-правових досліджень і конституювання правової політології та політичного права як самостійних наукових дослідницьких напрямів необхідно забезпечити вирішення таких першочергових проблем: по-перше, це оперативне реагування на виникнення нових феноменів у політичному житті України та розробка їх правової основи; по-друге, потребують якомога повнішого законодавчого забезпечення і закріплення зовнішньополітичні орієнтири країни¹⁰.

Наукові розробки правової політології мають сприяти вдосконаленню соціально-політичних і правових механізмів системи державного управління, сприяти знаходженню шляхів урегулювання соціальних конфліктів і адаптації політичної системи до сучасних умов демократичного розвитку суспільства.

1. *Политология для юристов* / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. — М., 2002. — С. 32. 2. *Рябов С. Г.* Політична наука в Україні XXI ст.: стан та перспективи розвитку. — К., 2005. — С. 27. 3. *Руссо Ж.-Ж.* Про суспільну угоду, або Принципи політичного права [Електронний ресурс]. — К., 2001. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rousseau/rous.htm>. 4. *Онщенко Н.М.* Співвідношення права, правової системи і держави // Держава і право. — 2002. — Вип.16. — С. 6. 5. *Минькович-Слободяник О.В.* Правова політика: стратегічні пріоритети і напрями вдосконалення: Монографія. — К.: Логос, 2012. — С. 30-31. 6. *Алексєєв С.С.* Восхождение к праву. Поиски и решения [Електронний ресурс]. — М., 2001. — Режим доступу: <http://lexlibrary.org/library/54/5832>. 7. *Егоров С.А.* Политическая юриспруденция в США. — М.: Наука, 1989. — С. 107. 8. Там само. — С. 161. 9. *Яровенко Л.А.* Формирование и развитие политического права: значение для европейской интеграции

Украины [Електронний ресурс] // Європейські студії і право. — 2010. — № 2. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/esp/2010_2/10yalaenu.pdf. **10.** *Кресіна І.О.* Правові проблеми політології // Правова держава. Спеціальний випуск. — 2002. — С. 212.